

DEÁK ÁGNES

KIT ILLETT ISMERNI NAGYJAINK KÖZÜL ANGLIÁBAN 1861-BEN?

A Nyugat-Európát bejárt reformkori magyar utazók egybehangzó panasza az, mennyire ismeretlen Magyarország, a magyar nyelv és kultúra a kontinens csaknem minden országában. „Röviden sem nem tisztelnek, sem nem szeretnek, sem nem félnek, 's még csak nem is igen biznak bennünk, vagy várnak tőlünk valamit — írja Irinyi József Német-, franczia-, és angolországi Uti jegyzetek című művében —, mert hiszen nem is ismernek, vagy legalább félre ismernek.”¹ Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc lényeges változást hozott magával ebben a tekintetben is, hiszen az európai közvélemény figyelmét, ha átmenetileg is, de Magyarország felé irányította. Az országot elhagyni kényszerülő, jelentős létszámú emigráció pedig folyamatosan igyekezett kiterjedt írói, újságróli tevékenység útján is életben tartani ezt a feltámadt érdeklődést. Tették ezt elsősorban politikai hivatástudatból, ugyanakkor a mindennapi megélhetés gondjai is erre sarkallták őket. Ennek köszönhetően az 1850-es években a nagyobb európai nyelvek mindegyikén ugrásszerűen megnőtt a magyar kultúrát, történelmet, a kiemelkedő magyar személyiségeket bemutató írások, önálló kiadványok száma. Különösen erőteljesen jelentkezett ez a folyamat Angliában. A reformkor időszakában egyes hazánkban járt angol utazók útirajzai (Julia Pardoe, John Paget) már betekintést engedtek az angol olvasóközönség számára a magyarországi társadalmi, politikai viszonyokba, az ország történetébe, irodalmi hagyományába; történetek már kísérletek ezen irodalom fordítására és népszerűsítésére is (John Bowring). Ennek ellenére Szemere Bertalan útirajzában az 1840-es évek legelején még szomorúan a következőket írja: „Rólunk, alkotványunkról, nyelvünkről, állapotunkról itt *semmit* nem tudnak. Csak a tokaji bor' hírét ismerik, de magát azt sem. Az újabb időben sokan kezdik a földrajzon a Dunát keresgélni; talán így majdcsak ránk akadnak.”² A szabadságharcot követő évtizedben Anglia a magyar emigráció egyik fő központjává vált, és ez a tény nagy mértékben elősegítette a magyar kultúra recepcióját a szigetországban. Ebben a fő szervező erőt Pulszky Ferenc és felesége,

¹ IRINYI JÓZSEF: Német-, franczia-, és angolországi Uti jegyzetek. Hála, 1846. 2. köt. 318.

² SZEMERE BERTALAN: Utazás külföldön. Budapest, 1840. 2. köt. 210.

illetve a körülöttük kialakult angol — irodalmárokból, politikusokból álló — baráti kör jelentette. A megnövekedett érdeklődést kihasználva jelentek meg fordításban irodalmi munkák, melyeket élénk sajtó visszhang fogadott, ennek történetét az elmúlt évtizedekben az irodalomtörténetírárs részletesen feldolgozta.³

Az angol közvélemény Magyarországgal kapcsolatos ismereteinek bővülése nyomon követhető a korban megjelent enciklopedikus jellegű vállalkozásokban is,⁴ melyek a kor művelt olvasóközönségének standard ismeretanyagot kívántak nyújtani. Ezen vállalkozások egyikére kívánja ez a cikk felhívni a figyelmet a magyar vonatkozású szócikkek keletkezési történetének felvázolásával, tartalmuk áttekintésével. Az enciklopédia, az életrajzi lexikon műfaja a napi aktualitásokon felül emelkedve olyan ismeretek összefoglalására vállalkozik, amelyek már beépültek az általános műveltség anyagába, de legalábbis túléltek az újdonságokra éhes, az új felé irányuló, gyorsan kialakuló és még gyorsabban elhaló napi érdeklődés szintjét. A korabeli összefoglaló munkák vizsgálata megvilágíthatja azt, hogy a magyar emigráció energikus ismeretterjesztő és propagandatevékenysége nyomán a Magyarországról és a magyarságról közvetített ismeretanyag, illetve annak egyes elemei hogyan épültek be a nyugat-európai olvasóközönség műveltségébe.

1861-ben jelent meg az *A Dictionary of Contemporary Biography: A Handbook of the Peerage of Rank, Worth, and Intellect* című kézikönyv Richard Griffin and Company kiadó gondozásában. A kiadóról, Richard Griffinről annyit tudunk, hogy londoni székhellyel működtette kiadóját 1862 augusztusában bekövetkezett haláláig.⁵ Amint azt a kiadvány címe is jelezte, a kötet a kortárs, főként európai és észak-amerikai kiemelkedő személyiségek rövid életrajzát kívánta az olvasóközönség rendelkezésére bocsátani. A kötetben tíz magyar vonatkozású szócikk található: Eötvös József, Görgei Artúr, Joseph Jellačić, Jósika Miklós, Klapka György, Kmety György, Kossuth Lajos, Liszt Ferenc (Franz Liszt), Pulszky Ferenc és Pulszky Ferencné. A felsorolt személyiségek közül azonban „természetesen” a korabeli nyugat-európai közvélemény Liszt esetében egyáltalán nem tartotta számon annak magyar származását, erre a szócikk sem utal semmiféle formában, ezért a továbbiakban mi is csak a másik kilenc személyről a közvélemény felé közvetített képet vizsgáljuk. A British Library Kézirattárának anyagában az Add. 28510—28511 jelzetszám alatt megtalálható a kötet előmunkála-

³ Ebben a vonatkozásban Czigány Lóránt, Czigány Magda és Kabdebo Tamás munkásságát kell kiemelnünk. CZIGÁNY LÓRÁNT: *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830—1914*. Bp. 1976.; CZIGÁNY, MAGDA: *Hungarian Literature in English Translation published in Great-Britain, 1830—1968*. London, 1969.; KABDEBO, TAMÁS: *Diplomat in Exile. Francis Pulszky's Political Activities in England, 1849—1860*. New York, 1979.

⁴ CZIGÁNY LÓRÁNT: id. mű 105—109., 143.

⁵ BOASE, F.: *Modern English Biography* 6 v. 1892—1921.

tainak kéziratossága, köztük a cikkek korrektúra példányai a lexikonban szereplő személyeknek a kiadóhoz intézett leveleivel együtt. Ez lehetőséget ad számunkra arra, hogy bepillantassunk az információ szerzés, azok szűrésének és reprezentálásának műhelytitkaiba is.

Az első megválaszolásra váró kérdés az lehet, milyen szempontok alapján választotta ki a kiadó a kötetbe bekerülő írókat, politikusokat, katonákat. Kossuth Lajos, Pulszky Ferenc és Ferencné esetében persze — az angliai emigráció illusztris alakjaiként — nincs szükség külön magyarázatra. Eötvös József irodalmi munkásságának recepciója Angliában *A falu jegyzőjének* 1850-es, Pulszky Ferenc bevezetőjével megjelent kiadásával (*The Village Notary*. London, 1850.) kezdődött. A regény igen kiterjedt, elismerő angliai sajtó visszhangot váltott ki, mely Eötvös nevét széles körben ismertté tette ott.⁶ Jósika Miklós neve sem csengett ismeretlenül az angol olvasóközönség előtt, hiszen már a reformkori angol utazókkal is személyes kapcsolatba került, akik nagyra értékelték irodalmi tevékenységét, és az 1850-es években a magyar irodalomról Angliában megjelent munkákban is találkozunk az ő nevével.⁷ Görgei Artúrnak az emigrációban és Magyarországon egyaránt nagy vitát kiváltó munkája (*Mein Leben und Wirken in Ungarn* 1—2. köt. Leipzig, 1852.) megjelent Angliában is *My Life and Acts in Hungary 1848—49* (London, 1852.) címmel, ahogy arra a róla a szóban forgó lexikonban megjelent szócikk is utalt. Görgei személyét persze az emigráció politikai propaganda tevékenysége is ismertté tette, hiszen politikai legitimációjuk és retorikájuk szerves részét alkotta az „árulás” teóriája: Magyarországot csak Görgei árulása kényszeríthette térdre, külső segítség esetén az ország újra harcba szállhat a Habsburg abszolutizmus ellen. Klapka és Kmety esetében szintén utalhatunk Angliában megjelent munkákra (Klapka: *Memoirs of the War of Independence in Hungary*. London, 1850., Kmety: *Arthur Görgey's Leben und Wirken in Ungarn*. London, 1853. és *Refutation of some of the principal misstatements in Görgeis Life and Actions in Hungary, in the years 1848 and 1849*. London, é.n., ugyancsak Kmety: *A narrative of the Defence of Kars*. London, 1856.), melyeket a lexikon minden esetben meg is említett, az ő személyük kiválasztásában minden bizonnyal ez a tény játszotta a legnagyobb szerepet. Jellačić esetében viszont más a helyzet, hiszen mögötte nem állt irodalmi munkásság, s a megjelentetett életrajzi ismertető is egyértelműen a magyar szabadságharc történetében játszott szerepét állította középpontba, mégpedig egyértelműen megbélyegző jelzőkkel és minősítésekkel illetve tevékenységét, tehát határozottan magyar szempontú értékelést közvetítve az olvasók felé. A válogatást mindenképpen a magyar politikai emigráció politikai nézeteihez szemléletben közel álló személynek kellett végeznie, ugyanakkor a

⁶ CZIGÁNY MAGDA: id. mű 52.

⁷ CZIGÁNY LÓRÁNT: id. mű 90—93., 139.

Pulszkyhoz intézett, a továbbiakban ismertetésre kerülő kiadói levél és a Kossuth szócikk körüli bonyodalmak azt jelzik, hogy nem Pulszky baráti köréből került ki a válogató, illetve a szócikkek frója (írói). Az ő(k) személyére vonatkozóan a rendelkezésre álló levelezési anyag sem nyújt támpontokat. A szócikkek megírásához minden bizonnyal segítséget nyújthatott az Encyclopaedia Britannica 1853 és 1860 között megjelent 8. kiadása, amelyben a Hungary szócikket Szabad Imre alkotta meg.⁸

A kiadó a kötet összeállításában a következő módszert alkalmazta: megíratta a szócikkeket, majd azokat nyomtatott formában egy rövid tájékoztató levél kíséretében eljuttatta az érintett személyiségekhez. A Pulszky Ferenchez intézett, 1859 augusztusában keltezett angol nyelvű levél értesíti őt a tervezett vállalkozásról, mellékeli az általuk a „rendelkezésükre álló anyagok alapján a lehető leghitelesebben összeállított” szócikket, kérve, hogy javítsa ki a hibákat és küldje vissza a javított korrektúra változatot. Mindehhez a levél végén Griffin még nyomtatékosan hozzáfűzte, hogy céljuk sokkal inkább tények és nem értékelések, vélemények közlése.⁹ A British Libraryben őrzött anyag az erre a levélre beérkezett válaszokat és a javított példányokat tartalmazza, amelyek alapján ideális esetben a végleges változat megszületett. A javítások legtöbbször azonosíthatóan a válaszlevél frójától származnak, de a levelekben és a javított korrektúrában található kézírás nem teljes mértékben egyezik. A kiadónak azonban nem sikerült minden esetben az előre kigondolt munkamenethez tartania magát, mutatja ezt a magyar vonatkozású szócikkek története is.

Az eredetileg megtervezett menetrendet leginkább az Eötvös Józsefről, a Jósika Miklósról és a Klapka Györgyről megjelentetett írás esetében tudták érvényesíteni. Érdemes elsőként megvizsgálunk az Eötvös szócikk tervezett, illetve nyomtatásban megjelent változatát és a bizonyára Eötvös által tett kézíratos (túlnyomórészt kihúzásokból álló) javításokat. Az Eötvöshöz eljuttatott cikk vázlat nagyon részletesen és feltűnően jó informáltságra utaló módon ismerteti életpályáját, méghozzá érzelmileg igen átfűtött, patrióta szellemben. Elmeséli például azt a történetet is, miszerint a tizenhárom éves Eötvös még nem beszélt „anyanyelvét”, a magyart, s ezért nevelője (Pruzsinszky József) nemzete leendő áruelőjének nevezte őt, aminek hatására a fiú iskolatársai előtt fogadalmat tett arra, hogy a szabadság és hazája ügyét fogja szolgálni. A korrektúrában fellelhető javítások nem érintették a történet fő vázát, a végső változatban ennek ellenére az teljesen kimaradt, s csak annyit említenek meg, hogy iskolai tanulmányaitól fogva Eötvös anyanyelve tanulmányozásának szentelte magát. Ez a megfogalmazás azonban

⁸ Uo. 105.

⁹ „a memoir of yourself compiled as faithfully as possible from the materials at our command”; Richard Griffin levele Pulszky Ferenchez, 1859 augusztus. OSZK Kézirattár Fond VIII/372.

természetesen semlegesíti az eredeti változat nagyon erős patrióta színezetét. Más vonatkozásban is jól érzékelhetően demokrata, republikánus és patrióta értékek jelennek meg a szócikk első változatában. Már a nyelvtanulással kapcsolatos, ímént említett történetben is a fogadalom kapcsán a cikk szerzője Eötvös nevelőjétől átplántált republikánus szellemről beszél,¹⁰ ami igen meglepő Eötvöst illetően, hiszen sokkal radikálisabb politikai nézeteket sugall Eötvössel kapcsolatban, mint annak valódi politikai elvei és értékei. Ezt a részt a kéziratban maradt változaton a javító egyértelműen áthúzta. Még világosabban nyomon követhető a depolitizálás folyamata az Eötvös családjának elszegényedését tárgyaló sorokban. Az eredeti változat így szólt: „Még mindig biztosíthatott volna a maga számára hatalmat és vagyont, ha kiegészít Ausztriával, de a hazafi megvetette azt a lehetőséget, hogy hazájának kárára vásároljon magának személyes befolyást. Eötvös hű maradt fiúként tett fogadalmához, és elveinek feláldozása helyett inkább tollával kívánta megélhetését biztosítani.” A kéziratban kihúzták az első mondat második tagmondatát, a végső változat pedig elhagyva minden konkrét utalást Ausztriára, csak a következőt tartalmazza: „Eötvös minden kísértés ellenére hű maradt a nemzeti ügyhöz, és elveinek feláldozása helyett inkább tollával kívánta megélhetését biztosítani.”¹¹

A szócikk olvasása nyomán feltámadhat a gyanú, hogy a szerző egyszerűen kivonatolta Pulszky igen részletes életrajzi bevezetőjét, amelyet *A falu jegyzője* angol kiadásához készített, és jól értesültsége csak ennek köszönhető. Az iskolai fogadalom történetét ugyanis Pulszky is nagy részletességgel idézte; nem találjuk meg ugyanakkor előszavában az elszegényedéssel kapcsolatos hazafias jelszavakat. A szócikk szerzőjének tehát Pulszky előszavától függetlenül is jól kellett ismernie Eötvös életművét, ezt megerősítik az irodalmi munkásságáról frottak is, hiszen Pulszky előszava ezt a témát szinte nem is érinti, a szócikk pedig pontos információkat ad erről nagyon lelkes és érzelmeiktől fűtött formában. Eötvös Griffinhez intézett levelében maga is utal erre, kifejtve, hogy a szócikknek csak egyetlen hibája van, mégpedig az, hogy „irodalmi érdemeim megítélése tekintetében túlságosan kedvező.”¹² Valóban felsőfokban szól a szöveg Eötvös irodalmi alkotásairól, az 1830-as években született Bosszú című drámájának stílusát például

¹⁰ „full of republican sentiments imbibed from his tutor”; British Library Kézirattár (a továbbiakban: BL) Add. 28 510 f.32

¹¹ „Power and wealth were indeed still within his grasp, had he chosen to make terms with Austria, but the patriot scorned to purchase personal distinction by the disgrace of his country. Eotvos remained faithful to his boyish vow, and rather than sacrifice his principles, preferred to seek his subsistence in the labours of his pen.” BL Add. 28 510 f.32; „Eotvos, despite of temptation, remained faithful to the national cause, and rather than sacrifice his principles, preferred to seek a subsistence in the labours of his pen.” A Dictionary of Contemporary Biography (a továbbiakban: Dictionary) London, 1861. 153–154.

¹² „L'article...n'a qu'une faute, celle d'être trop favorable en ce qui concerne le jugement de mes mérites littéraires.” Eötvös József levele Richard Griffinhez, 1860. március 2. BL Add. 28510 f.31

csodálatra méltónak ítéli. Ezeket a túlzó retorikai elemeket már a kéziraton javításokat tevő személy, valószínűleg Eötvös maga, is eltávolította a szövegből, a nyomtatott változat pedig még tömörebb, lexikonszerűbb és az eredeti információközlés céljainak még inkább megfelelő formában került az olvasók elé. Az eredeti lelkendező, erős érzelmeket és határozott értékválasztásokat tükröző szövegből a kiadó szándékainak megfelelően egy objektivitásra törekvő, minden személyes elemet lecsiszolt, semleges hangvételű, ugyanakkor az olvasókat hasznos és pontos információkkal ellátó lexikon cikk vált. Egy tekintetben azonban ennek megvoltak a hátrányai is: A szócikk szerzője ugyanis eredetileg minden általa megemlített Eötvös művet ismertetett is néhány sorban, ami jó szolgálatot tehetett volna, hiszen *A falu jegyzőjén* kívül Eötvös munkássága szinte teljesen ismeretlen volt Angliában. Igaz ez *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című munka esetében is, amelynek angliai recepciója — minden bizonnyal elsősorban nyelvi nehézségek következtében — igen erőtlén volt.¹³ A szócikk szerzője kiemelt fontosságot tulajdoníthatott e műnek, mivel Eötvös többi alkotásával összehasonlítva is terjedelmesen foglalkozik vele. A következőket írja: „Eötvös korunkról alkotott véleménye meglepő módon ellentétben áll nagy honfitársunk, Carlyle nézeteivel. Az író utal a transzcendentális iskola gondolkodói által sokat hangoztatott, általános körben elfogadott hamis vádra, és a következőket mondja: «Bár rendszerint a legvaskosabb materializmussal vádolják korunkat, a körülöttünk folyó események nyugodt áttekintése meggyőzhet bennünket arról, hogy aligha találni olyan évszázadot, amelyben egész nemzetek inkább hajlanának arra, hogy anyagi jólétük érdekeit bizonyos eszmék megvalósításának alárendeljék.»”¹⁴ A szócikk végső változatából ez a rész is kimaradt, pedig talán szélesebb körben felhívhatta volna a figyelmet Eötvös művére. A szócikk jellemzőit áttekintve összegzőképpen valószínűsíthető, hogy a magyar emigráció egy tagját kérte fel a kiadó Eötvös pályájának összefoglalására.

A kéziratos anyagban fennmaradt Jósika Miklós Griffinhez intézett levele is, amely 1860. március 3-án kelt Brüsszelben. Ebből kitűnik az az Eötvös szócikk adatgazdagságának fényében nagyon is különös tény, hogy Eötvössel ellentétben Jósika esetében a kiadó távolról sem rendelkezhetett sok információval, mivel a

¹³ Westminster Review. New Series 7. (1855) 230—231., The Rambler. New Series 4. (1861) 416.; CONCHA GYÓZÓ: B. Eötvös József és a külföldi kritika. Budapesti Szemle, 1908. 134—135. kötet, DEÁK ÁGNES: Eötvös József és Lord Acton: találkozás a liberalizmus és a nacionalizmuskritika metszéspontján. Holmi, 1994. 1. sz. 25—36.

¹⁴ „Eotvos's opinion of our age is in singular contrast with the views of our great countryman Carlyle. Referring to the common calumny with which it is assailed by the transcendental school of thinkers, he says, — «Although it is usual to accuse the age of the grossest materialism, a calm consideration of what is going on around us must convince anyone that scarcely a century is to be found in which whole nations have more readily offered up all considerations of their material welfare to the realization of ideas.»” BL Add. 28 510 f.32

levelet eredetileg Jósika szintén Miklós nevű fiához, Pestre intézték, s csak rajta keresztül jutott el az íróhoz. A tervezett szócikk szövege, majd a megjelent változat is tükrözi ezt a tájékozatlanságot: az irodalmi munkásságára vonatkozó megjegyzések nagyon általánosak, általános dicsérő megállapításokat, de nem sok tény tartalmaznak, jellemző módon például egyetlen regény cím megemlékezésére sem került sor. Jósika politikai szerepvállalásáról az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt, illetve emigrációbeli tevékenységéről pedig a szócikk szerzője egyáltalán semmit sem tudott. Jósika levelében csak kisebb módosításokat jelez (az eredeti szövegben például 70 kötetet említettek az író addigi termékeként, ezt ő átjavította 90-re), egyetlen lényegi megjegyzése egybecseng az Eötvös által frottakkal: úgy véli, túlságosan hízelgően nyilatkoznak róla.¹⁵

Nem talált lényegi módosítani valót az eredeti, tömör, összefoglaló jellegű szövegen Klapka György sem. A korrektúra példányon ugyan találhatunk ceruzás betoldásokat, melyek közül egyesek bekerültek a végleges változatba, de nem valószínű, hogy a változtatási javaslatok Klapkától származnának, hiszen ő levelében határozottan azt írja, hogy „nem talált semmi lényeges módosítani vagy hozzátenni valót.”¹⁶

A magyar vonatkozású szócikkek előtörténetét tekintve külön csoportot képez a Görgeiről, illetve a Jellačićről megjelent frás, mivel az ő esetükben nem található semmiféle kézirat anyag. Mivel az érintett személyiségek leveleit és korrektúra példányait nagyon szisztematikusan, alfabetikus rendbe sorolva gyűjtötték egybe, feltételezhető, hogy ezekben az esetekben nem tudtak, illetve nem is szándékoztak közvetlenül kapcsolatba lépni velük. Jellačić 1859. május 19-én bekövetkezett halála önmagában is valószínűtlenné teszi a kapcsolatfelvételt, s a róla megjelent szöveg is határozottan érzékelhető politikai értéktelétől vezetve meglehetősen előnytelen színben tünteti fel őt, áruló magatartásról beszél. Láthatóan nem arra a célra készült a szócikk, hogy azt később maga Jellačić korrigálja.

A magyar emigráció „hivatalos” irányvonalának ismeretében egyáltalán nem lehetett könnyű feladat a Görgeiről szóló cikkely megírása. A szövegből egyértelműen kiderül, hogy az író tisztában volt a magyar emigráció Kossuth által képviselt fő áramlatának Görgeit árulónak minősítő álláspontjával, de attól óvatosan, nem vállalva a nyílt konfrontációt, de jól érzékelhető módon elhatárolta magát. Ez abban az esetben, ha — mint sejthető — a szócikkek szerzőjét a magyar emigráció soraiban kell keresnünk, igen figyelemreméltó jelenség. A szócikk nem szorítkozik kizárólag tények közlésére, értékelő kitételei azonban meglehetősen mérsékelt hangneműek. Szól Görgei „katonai lángelméjéről”, amelyet azonban

¹⁵ Jósika Miklós levele Richard Griffinhez, 1860. március 3. BL Add. 28 510 f.301

¹⁶ „I have not found any thing [!] of importance, to be altered or added.” Klapka György levele Richard Griffinhez, 1860. február 23. BL Add. 28 510 ff. 322—323

személyes ambíciók és ellentétek megbénítottak, nem fogadja el ugyanakkor az árulás teóriáját. Görgei magát igazoló munkájának angol kiadását említve ugyanis időzjelbe teszi az árulás szót, a fegyverletételről pedig megállapítja, hogy arra a „balsors pillanatában” került sor. Szó esik Görgeiről a Klapka-szócikkben is, a szöveg ott is a Görgei és Kossuth körüli tragikus eseményekről beszél, nem bélyegezve meg külön Görgeit.¹⁷ A mérsékelt hangvétel ugyanarra a szerzőre vall. Az olvasó találkozhat Görgei nevével Kmetynek Görgei munkáját bíráló röpiratának említése kapcsán is, itt azonban nem találunk értékelő elemeket.

Természetesen a Kossuth szócikk is tartalmaz hosszú kitételeket Görgei személyére vonatkozóan, mégpedig teljesen más értékelést tár az olvasó elé. A Görgei személyiségéről és szerepéről itt felvázolt kép teljesen megfelel Kossuth nézeteinek: A Kossuth által a magasba emelt Görgeit irigysége arra indította, hogy katonai pártot szervezzen a hadseregen és az országgyűlésen belül Kossuth ellen, mivel a legfőbb hatalomra tört, és ki akart egyezni az osztrákokkal. Ez elvezetett árulásához, a feltétel nélküli fegyverletételhez, aminek díjaként élvezi nyugdíját Klagenfurtban. Ez az indulatos vélemény nyilvánvalóan nem cseng össze a kötet szerkesztőinek, illetve a Görgei szócikk szerzőjének eredeti koncepciójával, az ellentmondást azonban az magyarázza, hogy a későbbiekben ismertetendő körülmények következtében ennek a szócikknek a megírására Pulszkyt kérték fel, aki természetes módon szötte bele a szövegbe a Görgeit élesen elítélő szentenciákat. Úgy tűnik, a kiadó ebben az esetben — talán Kossuth és Pulszky tekintélyétől tartva — nem kívánta eredeti kötet szerkesztési elveit érvényre juttatni. A Görgei-kép kötetbeli ellentmondásossága mindenesetre jól tükrözte és közvetítette az angol közvélemény felé a magyar politikai közvélemény zavarodottságát Görgeinek a szabadságharcban játszott szerepével kapcsolatban.

A szócikkek születését illetően a Kossuth és Kmety pályáját felvázoló frások egy harmadik csoportot alkotnak. Kossuthról is elkészítettett a kiadó egy szócikk változatot, amelyet eljuttattak hozzá. Ő 1860. január 23-i levelében igen indulatosan fordult a kiadóhoz. Kifejti, hogy az életrajzban szinte minden adat, kezdve születési dátumával és apja nevével, teljesen pontatlan (különösen nehezményezi azt a megállapítást, hogy ő III. Napoleonnak javasolta egy magyar légió felállítását), a kevés helyes adat is az időrendet vagy a logikai láncot tekintve rosszul van felfűzve. „Az fró (sajnálom, hogy ezt kell mondanom) — szól ítélete — úgy tűnik, teljes mértékben tudatlan a tényeket és Magyarország intézményeit illetően.” Így azután nem vállalja a korrekció feladatát, mivel, mint írja, ez új

¹⁷ „Personal ambition and personal animosities paralysed his military genius, and, in a moment of adverse fortune, he surrendered at discretion to the representative of Russia.”; „in 1852 he published at Leipzig a vindication of his «treason»...”; „...the disastrous events which occurred to Georgēi [!] and Kossuth...”. Dictionary. 184., 228.

szócikk megírását igényelné, s ő nem kíván saját biográfusa lenni. Ezért levelében Pulszky Ferencet, Nagy Pétert (tengerésztiszt, 1849-ben az angliai magyar követség titkára, a londoni emigráció tagja), illetve Csernátony Lajost ajánlja, akik alkalmasak lehetnek életrajzának megírására.¹⁸ Sajnos a kéziratos anyagban nem maradt fenn az eredeti szócikk változat, valószínűleg Kossuth vissza sem küldte, így nem tudjuk megítélni Kossuth felháborodásának jogosultságát.

A kiadó ezek után Kossuth levelére hivatkozva Pulszkyt kérte fel a szócikk megírására,¹⁹ amit az nagy gonddal el is készített. Az általa küldött szöveg — ahogy azt már Görgei értékelése kapcsán is megjegyeztük — apró stílisztikai változtatásokkal, de minden lényegi módosítás nélkül jelent meg. A cikk a pályakép felvázolásán túl tulajdonképpen a magyar forradalom és szabadságharc áttekintő történetét is adja, egyértelműen és kizárólagosan Kossuthot állítva a középpontba. Ez a megállapítás igaz már a reformkorszakra vonatkozóan is, hiszen Pulszky úgy nyilatkozik, hogy 1847-re Kossuthnak már teljes mértékben sikerült az irányítása alá vonni az ellenzéki mozgalmat. Világosan megfigyelhető a szöveg propagandisztikus, agitatív funkciója a magyar ügy népszerűsítése érdekében. Igen egyértelműen árulkodnak erről például az 1859-es francia, olasz — osztrák háborúval kapcsolatban frottak, ahol Pulszky szükségesnek érzi hangsúlyozni, hogy bár Kossuth Victor Emmanuelhez és Cavourhoz hasonlóan csalódottan tekintett a villafrancai békére, de nyilvánosan kijelentette, hogy Napoleon sem őt személyesen, sem Magyarország ügyét nem árulta el.²⁰ Ez egyáltalán nem a biográfus, hanem már a jövő politikai lehetőségeit fűrésző politikus óvatos üzenete. A szócikk igencsak „kiszól” a száraz lexikon cikkek közül, inkább a politikai publicisztika műfajához közelít.

Kossuth esetével rokonítható a Kmety Györgyről megjelent frás története. Griffin felkérő levelére Konstantinápolyból 1860. április 4-i keltezéssel érkezett válasz, amelyben Kmety közvetlen környezetének egyik tagja a tábornok megbízásából elküld a kiadó számára egy életrajzi vázlatot a tábornok katonai pályája főbb eseményeinek összefoglalásával. Nem minősíti az eredeti szócikket, de a „saját változat” elküldése már önmagában elégedetlenségre vall. A kéziratos gyűjtemény magában foglalja ezt az életrajzot, bár nem a levélíró kézírásával. Ezenkívül szerepel egy nyomtatott szócikk is különböző kéztől származó kiegészítésekkel, azonban ezen kézírások egyike sem egyezik meg a levélíróéval.²¹ A végleges nyomtatott szöveg végül is ezek kompiliációjából született meg,

¹⁸ „The writer (I regret to say) appears totally unacquainted both with the facts, & the institutions of Hungary.” Kossuth Lajos levele Richard Griffinhez, 1860. január 23. BL Add. 28 510 F.338

¹⁹ Richard Griffin levele Pulszkyhoz. OSZK Kézirattár Fond VIII/372.

²⁰ Dictionary 233—234.

²¹ BL Add. 28510 ff.325—330

de erősen magán viseli a személyes baráti vagy beosztotti kör tagja által összeállított életrajz szubjektív vonásait. Mint megtudjuk, az isaszegi csatában Kmety oly hősiiesen, de sikertelenül küzdött előzetes haditervhez mereven ragaszkodó felettesével, Gáspár Andrással, ahogy a waterlooi csatában Francois Gérard Emmanuel Grouchy márkival. Vagy például külön kiemeli a szöveg Kmety érdemeit a krími háborúban Karsz városának védelmében: A „kedves öreg Kmety” érdekében a város minden védője kész lett volna életét adni, nemigen találunk más példát arra, hogy ilyen rossz feltételek mellett ilyen jó eredményeket elérjenek, az 1855. szeptember 29-én lezajlott győztes csatája a modern idők egyik legvéresebb ütközete volt stb.²² Míg a Kossuth szócikk esetében az erős szubjektivitást indokolhatta a politikai agitáció szándéka, Kmety esetében inkább csak saját személye elismertetésének ambíciója szűrődik át a szövegen.

Ez a típusú személyes ambíció fűti át a Pulszky Ferencről megjelentetett frást is. Pulszky ugyanis nemcsak Kossuth, de saját biográfusaként is bemutatkozott ebben a kötetben. A hozzá eljuttatott, eredetileg tervezett szócikk a következőképp szól: „Pulszky, Francis, Aurelle, de a magyar forradalom legélesemjűbb politikusainak egyike, sikeres író német, magyar és angol nyelven; 1814. szeptember 17-én született Eperjesen, Sáros megyében.”²³ A rendelkezésre álló anyagban nem található Pulszky kfsérőlevél a korrekúra példány mellett, így nem ismerjük közvetlenül az ő véleményét a szövegről, javításai, pontosabban szólva kiegészítései azonban nyíltan arról tanúskodnak, hogy elégedetlen volt azzal. Volt is oka erre, hiszen az frás minimális információt tartalmazott, valóban kiegészítésre szorult. Pulszky azonban nem kiegészítette azt, hanem gyakorlatilag új, igen terjedelmes szócikket kerekített önmagáról, részletesen és gátlások nélkül kiemelve saját szerepét a reformkori ellenzéki mozgalomban, a szabadságharc idején és az emigrációban.²⁴ Úgy tűnik, a szerkesztők ebben az esetben sem mertek korrigálni a szövegen. Egy-egy bombasztikusabb jelzöt elhagytak (Pulszky például némelyest szépirodalmi jelleget kölcsönözve a szövegnek egykori „pompás” birtokáról vagy éppen a Magyarországról történő „hajszálon múlt megmeneküléséről” írt), egyes részekben mérsékelték a dicsérő szózatot (az 1839–40-es országgyűlésen kifejtett tevékenységét Pulszky a következőképp értékelte: „Bár ő [Pulszky] csak egyetlen beszédet tartott az országgyűlésen, a bizottságokban a leghasznosabb tagok egyikévé vált...”²⁵ — ezt a kiadó egyszerűen kihagyta.). Mindez azonban nem

²² Dictionary 229.

²³ „Pulszky, Francis Aurelle, de most sagacious politician of the Hungarian revolution, and successful author in the German, Hungarian and English languages; was born on the 17th Sept., 1814, at Eperjes, in the county of Sáros.” BL Add. 28 511 ff.317–318

²⁴ A Pulszky által összeállított életrajzot idézi: TAMÁS KABDEBO: id. mű 10–12.

²⁵ „...he retired to his splendid countryseat”; „...after many hairbreadth escapes”; „Though he made but one single speech on the diet, he became a most useful member in Committees...” BL Add. 28 510 f.317

változtatott alapvetően a szöveg apologetikus jellegén. Hogy Pulszky az összefoglalót nem pusztán „alapanyagnak”, hanem a megjelentetendő változatnak szánta, mutatja az is, hogy írásában következetesen a személytelenséget imitálva egyes szám harmadik személyű igealakokat, névmásokat használ. Már önmagában — a Kossuth szócikkhez hasonlóan — a cikk terjedelme is jóval hosszabb volt a kívánatosnál a kötet általános szerkezetéhez képest, s ez a magyar vonatkozású írások között is nehezen megmagyarázható aránytalanságokhoz vezetett, hiszen a Pulszkyt méltató szöveg terjedelme például közel két és félszerese az Eötvös József pályáját bemutató szócikknek. A műfaji sajátosságok és korlátok figyelmen kívül hagyását mutatja az is, ahogyan a Kossuth cikk negatív Görgei képének párhuzamaként itt is röpiratszövegbe illő módon támadja Pulszky politikai ellenfelét, Esterházy Pál herceget, a Batthyány-kormány király személye körüli miniszterét, mondván, hogy az csak kölcsönadta nevét a nemzeti mozgalom céljaira, de semmiféle kockázatot nem volt hajlandó vállalni. Ennek említésére minden bizonnyal azért volt szükség, hogy saját érdemeit még jobban hangsúlyozni tudja,²⁶ bár emögött politikai megfontolások is húzódhattak, hiszen Esterházy — a Habsburg kormányzat egykori londoni nagyköveteként — ismert személyiség volt Angliában, s azt is tudjuk, hogy az ő Times-beli Kossuthot támadó cikke is gerjesztette az emigráción belül a Kossuth egyszemélyi vezetését bírálók fellépését 1851 végén.

A Pulszky Ferencné tevékenységét tárgyaló cikkel külön nem foglalkozunk, hiszen az mintegy függeléke a férjéről megjelent szócikknek. Pulszky ugyanis teljesen átirta a feleségéről szóló ismertetőt is, részletesen szólva a család újraegyesítésének bonyodalmairól 1849 után, illetve feleségének Angliában megjelent irodalmi munkáiról.

*

Áttekintve a szócikkeket igen sokszínű kép bontakozik ki előttünk: Egyrészt megtaláljuk a pontos és bőséges adatokat tartalmazó Eötvös szócikket, amelyet végül is a szerkesztés folyamatában sikerült a műfaj sajátosságaihoz is jól idomítani. Ehhez közel áll a Görgei pályáját bemutató szöveg is óvatos mértéktartásával. A Jósika Miklósról és a Klapkáról írt szócikk műfajilag ugyan jól illeszkedik a kötetbe, de láthatóan igen kevés ismeretanyag állt a kiadó rendelkezésére, ezért ezek meglehetősen halványra és jellegtelenre sikerültek. A skála másik végén ott találjuk a politikai és személyes értéktételeket nyíltan képviselő írásokat, a kiadó által „megrendelt” Jellačić szócikket, illetve a kiadóra inkább az érintett személyek által „ráerőszakolt” Kossuth-, Pulszky-, Kmety-írást. Az

²⁶ Prince Esterházy „...having lent his name to the national movement, and unwilling to incur any serious risk, left the management of the relations between the Hungarian cabinet and the Austrian Ministers in Pulszky's hands.” Dictionary 321.

eredmény nagyon kiegyensúlyozatlan, az Angliában élő magyar politikai emigráció értékítéleteit, személyes és politikai ambícióit sok tekintetben magán viselő szemle lett — személyes ambíciók és a politikai propaganda szempontjai együttesen módosították a kiadó objektivitásra törekvő eredeti célkitűzéseit. Ennek veszélye persze egy kortársakról összeállított lexikon esetében bizonyos mértékig fennáll, hiszen e műfaj kapcsolata az aktualitással jóval szorosabb, mint az általános nagylexikonoké.

Az 1850-es években lejátszódott egy határozott áttörés a magyar kultúra nyugat-európai recepciójában: ugrásszerűen megnövekedett a rendelkezésre álló információ mennyisége, mindez azonban paradox módon széles körűbb, de ugyanakkor egyoldalúbb tájékozódáshoz is vezetett. Az 1840-es évek angol utazói személyes tapasztalataikon keresztül a maga természetes közegében ismerkedhettek meg a magyar kultúra nagyjaival és teljesítményeivel, a magyar művelt közönség és politikai elit értékítéleteit közvetíthették hazai olvasótáboruk felé. Az 1850-es években a szigorított osztrák útlevélpolitika következtében a közvetlen információ szerzés lehetősége beszűkült. Az angol olvasóközönség szinte kizárólag a magyar politikai emigráción és annak értékszűrőjén átszűrve ismerkedhetett meg a magyar kultúrával. A szóban forgó életrajzi lexikon is elsősorban emigráns személyiségekre koncentrál, illetve a „hazaiak” közül csak azok kerülhettek be az ismert személyiségek körébe, akik az emigráció ellenségekének megtestesüléseként annak politikai legitimációját szolgálták (Görgei, Jellačić). Eötvös József esete igen speciális, hiszen politikai nézeteit tekintve határozottan szembenállt az emigráció politikai stratégiájával, ismertsége egyértelműen *A falu jegyzőjének* angol kiadásával magyarázható. Ebben Pulszky érdemei elvitathatatlanok. Természetesen hosszú hiánylistát állíthatnánk fel, hiszen például Széchenyi István neve csak a Kossuth szócikk egy félmondatában bújva található meg, amelyből az olvasó értesülhet arról, hogy a kormány akkor ismerte fel igazán Kossuth befolyásának nagyságát, amikor kiderült, hogy népszerűségét Széchenyi sem tudja elhomályosítani. Deák Ferenc neve Pulszky eredeti életrajz fogalmazványában szerepelt a hitel- és csődtörvény tervezetének kidolgozása kapcsán, de ez azon kevés rész közé tartozik, amelyet a kiadó rövidítés céljából elhagyott. Természetesen az irodalom területén is fájlatjuk jónéhány név kimaradását. Érdemes egy pillantást vetnünk az *Encyclopaedia Britannica* 9. kiadására, melynek kötetei 1877—1903 között jelentek meg: önálló szócikket szenteltek Kossuthnak, Görgeinek, Eötvösnek, Jósikának (mégpedig művei igen részletes felsorolásával) és Pulszkyknak. Klapkáról megemlékeztek a komáromi sikeres védelem kapcsán Magyarország történetének összefoglalójában, ahol találkozhatunk Jellačić nevével is. Hiába keressük azonban Kmety és Pulszky Ferencné nyomát. Ugyanakkor örömmel bukkanhatunk rá egy sor olyan névre, melyek méltán reprezentálják a magyar kultúrát, és melyek hiányát csak keserűen nyugtázhattuk a szóban forgó életrajzi lexikon oldalait lapozva.

WEN SOLLTE MAN IN ENGLAND VON UNSEREN GROßEN
IM JAHRE 1861 KENNEN?

Nach der Niederschlagung der Revolution und des Freiheitskrieges in Ungarn 1848/49 übte die ungarische Emigration in Westeuropa eine bedeutende Organisationsarbeit aus, um die ungarische Kultur und Literatur kennenlernen zu lassen. Die ungarischen Reisenden in der Reformzeit stellen übereinstimmend und traurig fest, wie unbekannt Ungarn, die ungarische Sprache und Literatur im ganzen Europa ist, aber besaß der westeuropäische Leserkreis der 50-er Jahren umfassende Kenntnisse auf diesem Bereich. Besonders kraftvoll kam diese Tendenz in England zur Geltung, wo sich ein Hauptzentrum der ungarischen Emigration verwirklichte.

In England erschienen — vor allem dank der Tätigkeit von Ferenc Pulszky — zahlreiche Bücher und Zeitungsartikel, die die ungarische Kultur bekannter machten. Die Untersuchung der enzyklopädischen, umfassenden Publikationen kann zeigen, welche Elemente der ungarischen Kultur — neben dem täglichen Interesse — sich in die Allgemeinbildung des gebildeten englischen Leserkreises eingebaut sind.

1861 wurde von Richard Griffin and Company ein Zeitgenossen vorstellendes Lexikon herausgegeben, welches auch 10 auf Ungarn bezügliche Artikel enthält: József Eötvös, Artúr Görgei, Joseph Jellačić, Miklós Jósika, György Klapka, György Kmety, Lajos Kossuth, Ferenc Liszt, Ferenc Pulszky und Frau Pulszky. Im Handschriftenarchiv von British Library sind die Briefe der im Band angeführten Personen an den Herausgeber, und die von ihnen korrigierten, ergänzten Exemplare zu finden. Der Artikel will mit der Untersuchung dieser Briefe eine Einsicht in den Vorgang bieten, wie der Herausgeber seine Informationen geschafft und gewählt hat. Die Schlußfolgerung des Artikels ist, daß sich die Quantität der zur Verfügung stehenden Informationen sprunghaft erhöhte, aber ihre Quellen sich verengerten. Das westeuropäische Publikum bekam seine Kenntnisse über die ungarische Kultur fast ausschließlich von den Vertretern der ungarischen Opposition.